

KÖZÉPKORI VÁROSI TOPOGRÁFIA ÉS A KÉZMŰVES MŰHELYEK

HOLL Imre

A középkori városokban dolgozó jelentékeny számú és sokfajta kézművesmester lakhelye, műhelyeinek topográfiai elhelyezkedése a középkori régészetet közvetlenül érintő kérdés. A várostörténet szempontjából inkább vagyoni helyzetét vizsgálják, topográfiailag pedig koncentrációjukat egyes városrészek (belváros - külváros), vagy utcák viszonylatában. Elsősorban a nyugati középkori városok példáiból ismert, de a magyarországi városok esetében is kimutathatók a külön-külön csoportosult kézműves-ágak, saját utcájukkal vagy utcarészükkel, ami ennek elnevezésében is fennmaradt. Ilyen külön utcájuk lehet pl. a kovácsoknak, ötvösöknek, íjászoknak, vargáknak, lakatosoknak. A magasfokú munkamegosztással rendelkező nagyvárosokban számos más specializált mesterség is utcanévadó lehetett, helyi jelentőségük, nagyobb létszámuk esetében. Zömmel a középkori belvárosokban találjuk őket, hisz mestereik alkotják a polgárság jó részét - de voltak jellegzetesen külvárosi iparágak is (tímárok, bognárok, takácsok stb. és az említett kovácsok). Utóbbiakat tevékenységük jellege tartotta a falakon kívül, sokszor a városi hatóság költöztette ki őket a város növekedése során.

Érthető, hogy az írásos forrásanyagra épülő várostörténetírás elsősorban az itt vázolt jelenségekre alapozza megállapításait, hisz ez az igazán szembevetendő. Pedig nagyon gyakori, hogy egy-egy mesterség űzői - akár a belvárost, akár a külvárost nézzük - szétszórtnak, egymástól távol találhatók. Ennek persze bizonyítása is nehezebb, hisz csak adójegyzékek, vagy más városi iratok lokalizálható támpontjai alapján derülhet ki. A középkori régészet szempontjából azonban az ilyen - az általánostól eltérő - helyzet kimutatása is fontos, ha megfigyeléseit ki akarja értékelni. A várostörténetírás számára pedig ez a "rendellenesség" fejlődési tendenciákra, helyi sajátosságokra hívja fel a figyelmet.

A másik, az előzővel szorosan összefüggő kérdés: utcanevekben megőrzött kézműves-csoportosulás hagyománya egyes esetekben nem jelenti azt, hogy ez az egész középkorra érvényes helyzetet rögzít! Újabb kutatások - melyeket inkább a régészet irányából felvetett kérdések ösztönöznek - néhol már kimutatták, hogy a tényleges helyzet már a későközépkor folyamán megváltozott. Az utcanévben rögzített topográfiai helyzet már nem érvényes: az illető kézműves-ág mesterei időközben a város más részébe helyezték át műhelyeiket.

(Így pld. Kiel: Schumachersrasse - itt a 15.sz.-ban nem cipészeket, hanem esztergályost talált a régész. H.Hinz, OFFA 29.1972. Lübeck: a harangöntők utcájában már a 15.sz. közepén is csak egy mester dolgozott és a következő századokban koncentrációjuk távolabbra került. 25 Jahre Archäologie in Lübeck. 1988. Hannover: 0 15. századi adatok számos különböző fajta kézművest mutatnak a központi fekvésű Dammsstrasse házaiban. Büscher, A., Die Ausgrabungen 1982... Nachrichten a. Niedersachsens Urgesch. 53.1984.)

Nemrégiben egy tanulmányban több középkori magyarországi város kézművességével foglalkoztam e kérdéskör megvilágítására. Itt most ebből csak néhány jellegzetes példát mutatok be két városból.

Buda

A középkori Buda városi forrásanyagának pusztulása miatt csak nagyon hézagos ismereteink vannak kézművességéről, de az adatok egy része mégis alkalmas egy vázlatos kép értékeléséhez. A falakon belül csak a Posztómető és Nyíró utca és az Ötvösök utcája (Gewandschneider - Tuchscherer; platea Aurifagrorum) elnevezések utalnak egykor zártabban települő mesterségekre és kapcsolódó kereskedelemre. Az ötvösökét 1460-1505 között folyamatosan jelöli: ez tulajdonképpen egy utcarész csupán a domonkosok kolostorával szemben. 1489-1505 között itt névszerint öt mester szerepel. Más helyezkedhető adatok szerint azonban a 14-15. században még további 8 hely található ötvösmesterrel: három dolgozik a 15.sz. elején a Boldogasszony templom É-i oldalával szemben; egy-egy további szemben a plébániatemplommal, illetve a mai Tárnok u. középén és a városháza mellett (ez öröklődő műhely: 1410-1491), Péter ezüstmívesnek 1425-ig háza volt a Mindszent utcában. 1378-ban egy mester háza a Szombathely téren volt, a legkorábbi adat pedig 1344-ből a ferences kolostor mellett említ egy mestert. Központ lehetett egy időben a középkori Szt.György tér Ny-i oldala: 1454-1502 között három mester szerepel itt egymás mellett.

14-15. századi ötvöstégely-leletek bizonyítékai a műhelyek elődjéről tanúskodnak (Dísz tér 10.; plébániatemplom É-i oldalánál feltárt ház). 14-15.sz.-i sorozat.) A királyi palotában is dolgoztak.

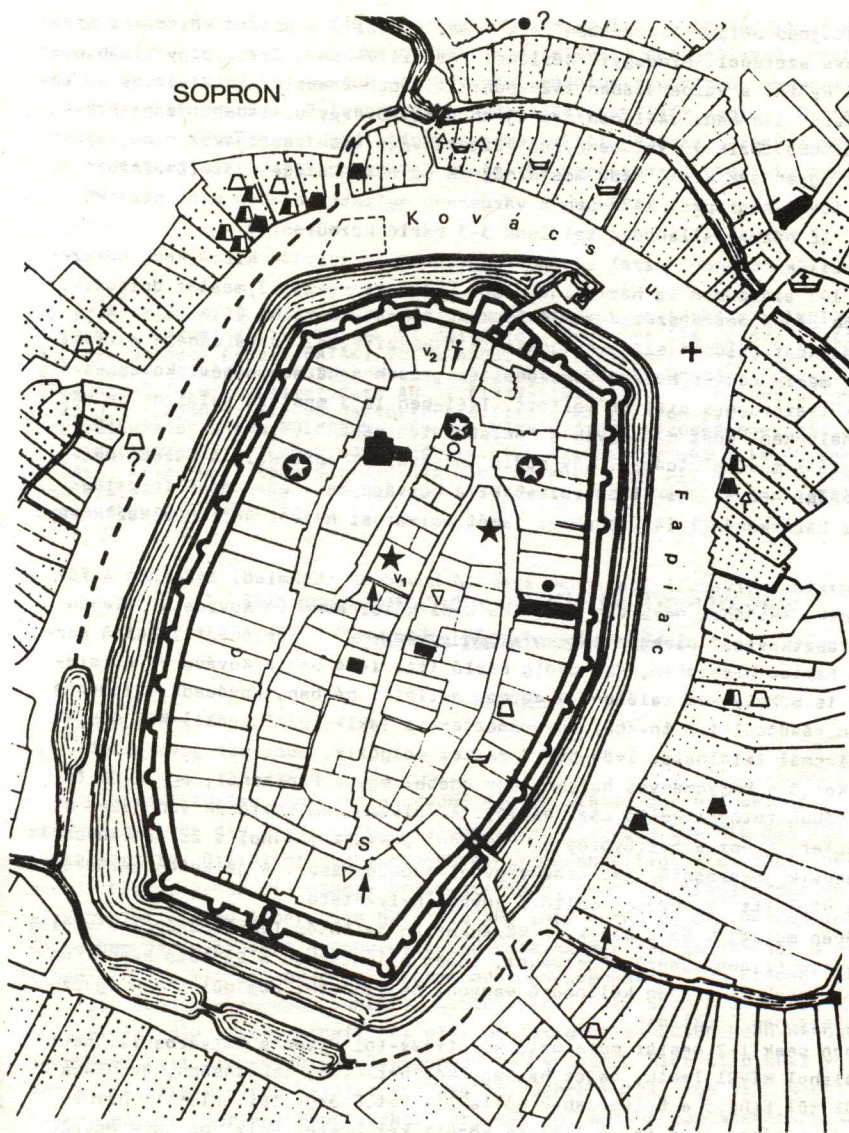
Ezek az adatok többfajta bizonyítékot szolgáltatnak. Egyrészt erősítik az ismert tényt, hogy a budai ötvösök kiemelkedő mesterséget képviseltek létszámukkal is. Ez tükröződik abban is, hogy utcanévadó. Másrészt feltűnő, hogy a város kilenc különböző pontján találkozunk velük, s ezek közül legalább háromnál koncentráltan több műhely dolgozik. Ez nem lehet egyszerű fejlődési tendencia, hisz a 14. században is különböző helyeken találkozunk velük. - Ha olyan adatokat vizsgálunk, ahol egy-egy ház egymást követő lakói tisztázhatóak, úgy jobban megértjük ennek okát. Az említett Szt.György utcai házaknál kimutatható, hogy 40-50 év leforgása alatt négy-öt különböző mesterség váltja egymást. Az eredeti műhely tehát általában nem nagyon marad több generáción keresztül azonos mesterség színhelye. A mesterek egy része természetesen szívesebben dolgozik hagyományos környéken - de ilyen több is volt. - A budai ötvösökről kapott kép ezért is feltűnő, mert egy kiemelkedő súlyú, előkelő mesterséget képvisel. - Esetünk azonban mégsem kivételes, ha ellent is mond a megrögződött várostörténeti képnek.

Sopron

A középkori Sopron esetében az újkorig fennmaradt három, foglalkozásra utaló utcanév: a Belvárosban Mészárosok utcája (Fleischhackergasse 1456), a külvárosokban Kovácsutca (Smidgasse 1400) és Halászutca (Fischergasse 1421). Már korábban is említették, hogy az utóbbi két utcanév régebbi hagyományt rögzít, mint írásos említéseinek első forrása. Az ispáni vár topográfiáját tárgyalva és térképet rekonstruálva magam azt mutattam ki, hogy a Kovácszer a soproni castrum jellegzetes szolgáltató települési az É-i kapu előtt, a Halász utca pedig a falutelepülés ("villa Suprum", 1156-1199) lakói közül itt tömörülő (szintén szolgáltató) népek utcája volt (-ahogy az udvarnokoknak is rögzített területe volt). A 15.sz. elején azonban a két külvárosi utcában már egészen más összetételű - vegyes - foglalkozásokat űző lakosokat írnak össze. Itt is kimutatható tehát a kézművesség illetve foglalkozáság topográfiai mozgása; a helynév hagyomány, emlék.

A középkori város számos kézműves-ága közül itt csak négyet ragadunk ki és mutatunk be helyrajzi jellegzetességében.

A mindenütt legelőkelőbbnek számított ötvösök szerepe Sopronban csekély. Ez már abban is megnyilvánul, hogy a 15.sz. folyamán egyik sem szerzett házat, tehát

ötös - Goldschmied

★ 1427 - 29

☆ 1454 - 61

lőgyártó - Bogner

↑ 1424 - 29

↑ 1461

ónkorsógyártó - Zinngießer

● 1424 - 40

○ 1454 - 66

▽ 1488 -

kovács - Schmied

▲ 1424

▲ 1458

△ 1488

kardcsiszár - Swertfeger

↑ 1429

v₁ : Városháza 1422 - 59

v₂ : Városháza 1459 - 94

S : sópiac

nem volt teljesjogú polgár. Kezdetben csak 1 mester volt, a század közepétől már 2-2 mester neve szerepel. Mindegyik bérlakó! (Pál 1427-ben a Szt.György utcában, a kiskeresetű György a városházában 1429-ben; 1454-ben 2 mester: a Mészáros u. végén és a Főtérrel szemben; 1461-ben egy újabb a Szt.György u. 1-ben (de csak két évig, majd odébbköltözik.) Valamennyien közepes vagy kiskeresetűek.

A máshol ugyancsak kiemelkedő mesterségnek számító kardcsiszár (Swertfürb) itt csak 1-1 fővel szerepel. 1429-ben a városkapu melletti házban mint bérlakó, kis keresetű. (E házban állandóan találunk 3-3 bérlő kézművest.)

Az íjkészítők (Bogner) ezzel szemben Sopronban is tartják kiemelkedő helyüket, már a 14. században is háztulajdonosok. 1424-29 között 3 mester dolgozik. A leggazdagabb János már a század elejétől kimutatható (a város által a királyi udvarba ajándékként küldött számszeríjakat is ő készítette), a városháza mellett van a háza. A másik mester háza a Sópiaconál van, csak a harmadik bérlakó és vagyontalan a külvárosban a piactér mellett. 1461-ben is 3 mestert találunk, de már egészen más helyeken. Most mindegyik a "belső külvárosban" ("innere Vorstadt") dolgozik, kettő a Kovács utcában, egy pedig inasával a Fapiacnál. A közben megromlott gazdasági helyzet miatt szorultak ki a külvárosba - bár annak forgalmas helyeire, már bérlakóként! 1487-ben már ismét belvárosi házról végrendelkezik egy mester.

A jellegzetes külvárosi iparágnak számító kovácsok (Schmied) 1424-ben 6 fővel szerepelnek. Kettőnek háza van a Kovács utca közelében, (A Kovács u. elején csak egy "parasztkovács" özvegye lakik ("Bayrischschmiedmyn") bérlőként.) Kettő háztulajdonos a Fapiac hosszában, egy pedig bérlő itt. 1454-ben a Kovács u. közelében továbbra is műhelyeket találunk 3 egymás melletti házban, kovácsok tulajdonában (kettőben ráadásul 1-1 további kovácsmester is lakik, bérlőként!) Két másik mester a Fapiacnál található. 1488-ban 7 mester dolgozik, most már jóval szétszórtabban. Kettő a hagyományos helyen, egy odébb; egy a Fapiacnál, egy a DK felé vezető utcában (utóbbi kettő csak bérlő). A Belvárosban kettőnek van háza, egyik a céhmester, Kuncz a Szt.György u. közepén) a másik valahol a Zsidó utcában). Majdnem mindegyik jókeresetű, bár erős vagyoni tagozódással. A jelentős mértékű helyváltozás utal itt is egyesek változó anyagi helyzetére.

E térképen mutatjuk be a másik, s középkorban jelentős féművesség mestereit: az ónkorsógyártó (Zinngiesser) műhelyeket. Ismét ellentétben a várható képpel nagyon kevesen vannak és erősen különböző vagyoni helyzetben; nem dolgoznak egyező helyen, a műhely nem öröklődik.

Egyidőben csak 1-2 mester mutatható ki. (1424-től Simon a Külváros II. negyedében, valahol kívül lakik, saját házban, két bérlővel; tehetősebb, de nincs szőlője. 1432-től Erhard a Belvárosban bérlakó a Szt.György tpl.melletti házban, egyúttal a város tűzmestere is. - 1454-66 között két mester volt: de csak egyről van biztos adat. Vencel bérlő a polgármester házában, közel a Főtérhez, közepes keresetű, 3 kis szőlője is van. 1488-tól két mester lakik saját házában a Belvárosban; Mihály a tehetősebb a Sópiaconál, Ulrik a Zsidó utcában kisebb vagyonú és egyre szegényebb, 1490-ben már külvárosi bérlakó!)

A sort számos más névvel és további mesterségekkel lehet bővíteni, de az általános kép nem változik. A vagyoni rétegződés erős, még azonos mesterségen belül is kimutatható; máshol előkelőbbnek számító mesterségek sem biztosítanak itt mindig vagyont (ezek közé tartoznak Sopronban a késmesterek és lakatosok is); a kereseti helyzet változó. Talán mindez tükröződik a műhelyek szétszórtságában és változó helyében. (A soproni kézművesek helyzete sem magyarázható csupán a város elszegényedésével - elzalogosítása III. Frigyesnél 1441-63- bár ekkor erősen rom-

lott; a század első harmadában is ingatag, vagyoniilag rétegződött. A mesterségek csoportosulása (a kovácsok egy részének kivételével) nem jellemző, csak a piacterek kihasználására törekedtek. Az ötvösök, óntők szerényebb vagyoni helyzetükben is ragaszkodnak a Belvároshoz. A várostörténet-írás nagyobb figyelmet kell szenteljen e kérdések vizsgálatának - a középkori régészet számára pedig a műhelyek lokalizálása, datálása sokkal fontosabb kérdés ezek szerint, mint eddig hittek.

JEGYZETEK

Az egész kérdésről részletesen (de a soproni műhelyek térképe nélkül): HOLL I., Középkori városi élet - középkori építészet. Arch.Ért 116 (1989) sajtó alatt. - A budai ötvösök házai: PATAKI V., A budai vár középkori helyrajza. BpR 15 (1950) 239-300. - A középkori Sopron alaprajzának rekonstrukciója: HOLL I., Sopron (Ödenburg) im Mittelalter. Acta AH 31 (1979) 105-145. - A soproni adójegyzékek: MÁZI J., Sopron sz.kir.város története. II/1-6.k. (Sopron 1921-1943) - Az adóösszeírások sorrendje: MOLLAY K., Sopron XIV. századi városképének vizsgálata. SSz 18 (1964) 1-11. Ennek módszerét követve kíséreltem meg a lakóházak azonosítását, ami azonban több esetben nem hiba nélküli (így pl. újkori telekváltozások miatt); a külváros esetében nem tisztázott, hogy egyes utcák oldalait milyen sorrendben jegyezték fel.

Die mittelalterliche städtische Topographie und die Handwerkerstätte

Imre HOLL

Die Wohnstätten und die Anordnung der Werkstätte der Handwerker in einer Stadt sind sowohl für die Stadtgeschichtsschreibung als auch für die mittelalterliche Archäologie wichtig. Die Stadtgeschichtsschreibung beschäftigt sich aber eher allgemein mit dieser Frage, weder die nähere Ortsbestimmung, noch die Klärung der im Laufe der Entwicklung erfolgten Änderungen hält sie für ihre Aufgabe. Die Getrenntheit und die Absonderung der einzelnen Handwerkszweige voneinander für gesetzmässig haltend, beschäfigen wir uns mit den gegensätzlichen oder entgegenwirkenden Erscheinungen nur selten.

Ich habe die Angaben mehrerer mittelalterlicher Städte aus diesem Gesichtspunkt analysiert, die Zerstreutheit der gleiche Tätigkeiten ausübenden Handwerker, und ihre in kurzer Zeit nachweisbaren Bewegungen nachweisend. Hier wird kurz versucht, die Wohn- und Werkstätte einiger Meister aus dem 15. Jahrhundert, von vier wichtigeren Handwerkszweigen der Soproner Handwerker, ortsmässig, anhand der Steuerkonskriptionen zu konkretisieren. Dabei wies ich auch darauf hin, welche von ihnen Eigentümer und welche nur Mieter waren. Man findet ein viel komplizierteres Bild, als das man erwartet.

Die Golschmiede lebten sogar in Buda nicht an einer Stelle, (obwohl es eine Goldschmiedstrasse, "platea Aurifabrorum" gab) sondern an 9 verschiedenen Stellen im 14.-15. Jahrhundert. In Sopron war ihre Rolle unbedeutend, zu Beginn des 15. Jahrhunderts wirkte eine Zeitlang nur ein einziger, dann waren ab Mitte des Jahrhunderts zwei Meister gleichzeitig in der Stadttätig. Sie waren alle Mieter in verschiedenen Häusern der Innenstadt. Die Bogner hatten eine hervorragende materielle Lage, allgemein wirkten 3 Meister gleichzeitig. 1424-1426 waren zwei Bognermeister Hausbesitzer in der Innenstadt, solange ein weiterer als Mieter am Marktplatz der "inneren Vorstadt" wirkte. 1461 wohnten wegen der schlimmen wirtschaftlichen Lage alle Meister als Mieter in der Vorstadt.

Die Schmiede betrieben ihre Typisch vorstädtische Tätigkeit nicht in der mittelalterlichen Schmiedgasse (als "smidgasse" 1400 erwähnt), sondern zum Teil in deren Nähe, und zum Teil entlang des Holzmarktes. (In der Schmiedgasse wohnte nur eine Wittwe, die "Bayrischsmidin"). 1454 stand ein Teil der früheren Werkstätte noch in Gebrauch (in zweien von denen wohnten noch je ein Schmiedmeister als Mieter mit), aber beim Holzmarkt ändert sich der Ort der Werkstätte. 1488 arbeiteten sieben Meister in der Stadt: zwei in den traditionellen Werkstätten, die anderen weiter zerstreut. In der Innenstadt waren zwei reiche Meister Hausbesitzer. Die Zinngiessermeister hatten eine weniger günstige Lage, als in anderen Städten, sie waren auch weniger (ein, höchstens zwei Meister gleichzeitig); ihre Werkstätte wurden nicht weitervererbt. 1424 war ein Meister Hausbesitzer irgendwo in der nördlichen Vorstadt, ab 1432 war ein anderer Mieter in der Innenstadt; nach 1454 haben wir über 2 Meister Kenntnisse, von denen der eine gleichfalls Mieter in der Innenstadt war. Ab 1488 wohnten zwei Meister im eigenen Haus in der Innenstadt. (Bild 1.)

Untersuchen wir andere Handwerkszweige, erhalten wir einähnliches Bild: die materielle Lage ist sogar innerhalb eines Handwerks ziemlich unterschiedlich geschichtet; die Vererbung und Ortsgebundenheit der Werkstätte ist selten, die Werkstätte konnten sich auch nicht immer an den Marktplatz halten. Der ganze Themenkreis bedürfte einer grösseren Aufmerksamkeit der Archäologie und der Stadtgeschichtsschreibung, das soll durch diese unregelmässigen Gedanken betont werden.